

NAVRATIL ÁKOS ÉS A POLGÁRI KÖZGAZDASÁGTAN »OBJEKTIVITÁSA«

Írta: MUHI K. LÁSZLÓ egyetemi tanársegéd

I.

Dávid Ricardóval (1772–1823) lezárul a polgári közgazdaságtan haladó korszaka és a kapitalizmus gazdasági jelenségeinek tudományos elemzését a jelenségek vulgáris magyarázata a kapitalizmus apológiája váltja fel. Szükségszerű következménye ez azoknak a változásoknak, amelyek a XIX. század első felében gazdasági és politikai téren végbementek.

A polgári közgazdaságtan klasszikusainak idején — akinek fő képviselői W. Petty (1623–1687); A. Smith (1723–1790) és D. Ricardo a kapitalizmus mint születő új társadalom a haladást képviseli a feudalizmussal szemben és a burzsoá érdekeket képviselő polgári közgazdaságtannak meg van a lehetősége a gazdasági élet jelenségeinek tudományos vizsgálatára, sőt a kapitalizmus érdekei ezt is követelik meg. A fő ellentét akkor még a feltörekvő polgárság és a földesúrak közötti ellentét. A munkáosztály ekkor még gyenge, szervezetlen, a munkáosztály és tőkések közötti harc még csak kezdeti stádiumban van. A kapitalizmus ellentmondásai — éppen mert a kapitalista termelési mód is még csak születőben van — még rejtettek, még csak csirájukban vannak meg. A burzsoázia éppen ezért minden erjét a feudalizmus elleni harcnak szentelheti minden veszély nélkül feltárhatja a valóságot.

Az ipari forradalom kezdetét veszi a kapitalizmus utolsó nagy gazdasági csatája a feudalizmussal, amely az utóbbi teljes vereségét eredményezi gazdasági téren. A kapitalizmus gazdasági téren elért győzelmét követi a politikai győzelem a gazdasági hatalom megragadását a politikai hatalom megragadása. A harc a kapitalizmus teljes győzelmével ér véget. A győzelem azonban egyben újabb harcoknak a munkáosztály és tőkésoosztály közötti harcoknak a kapitalizmus vereségének sorozatát nyitja meg. Hatalmas volt az a fejlődés, melyet az ipari forradalom által elért a társadalom, de még hatalmasabb volt a nyomor, amellyel az ipari forradalom a munkáosztályt súlytotta. Ugyanakkor amikor a gépi termelés térhódítása lehetővé tette a tőkések számára a termelés és ezáltal a profit nagyarányú növelését, a munkások számára csak a kizsákmányolás fokozódását jelentette. Hihetetlen méreteket öltött a kizsákmányolás. Világossá vált, hogy a munkáosztály és tőkésoosztály érdekei gyökeresen ellenkezőek, hogy a tőkések csak a munkások rovására gazdagodhatnak, hogy a munkáosztálynak szembe kell szállni a tőkések kizsákmányoló törekvéseivel, ha életét fenn akarja tartani. Kirobbannak az első sztrájkok,

megalakulnak az első munkásszervezetek a tőke elleni harc egybehangolására. A munkáosztály egyre inkább önálló politikai erőként, egységes osztályként lép fel. A harcok egyre inkább össze kovácsolják, osztállyá tömörítik a munkásokat.

A gazdasági és politikai téren végbement változások nem maradnak hatástalanok a polgári közgazdaságtanra sem. Marx a következőket írja erről: »... az osztályharc a gyakorlatban és az elméletben egyaránt mind élesebb és fenyegetőbb formákat öltött. Ezzel megkondult a tudományos polgári közgazdaságtan lélekharangja. Most már nem arról van szó, hogy ez vagy az az elméleti megállapítás igaz-e, hanem arról, hogy a tőkének hasznos-e vagy káros, kellemes-e vagy kellemetlen, rendőrileg megfelelő-e vagy nem. Az önzetlen kutatást bérencek kötelőzködése, az elfogulatlan tudományos vizsgálatot az apologetika rossz lelkiismerete és gonosz szándéka váltotta fel.«¹

Nyíltan a kapitalizmus védelmében fellépni persze nem célravezető dolog. Valami elfogadható külső mögé kell rejtteni az igazi célt a kapitalizmus apologiáját. Ennek a tetszetős külsőnek a szerepét tölti be a polgári közgazdaságtanban az »objektivitás«, a »pártatlanság«, az »osztályokfelettség« hangoztatása. A tudományosság legfőbb kritériumává teszik a pártatlanságot és tudománytalannak minősítenek minden olyan közgazdasági elméletet, amely nem függetleníti magát a közgazdaságtani kutatásban az osztályoktól és pártoktól. Különösen a marxizmust »vádolják« ezen alapon, amely nyíltan hangoztatja, hogy a munkáosztály érdekeit képviseli, hogy kutatását a munkáosztálynak a tőkés osztály ellen vívott harca szolgálatába állítja. A marxizmus a »vád« ellen nem akar védekezni, sőt azt hirdeti, hogy pártosság — a haladó osztály érdekeinek képviselője — egyedül az, amelynek alapján állva tudományos értékű művet lehet alkotni.

Hogy mennyire csak álarc a polgári közgazdaságtanban az »objektivitás«, a »pártatlanság« hangoztatása, az igazi cél a burzsoázia érdekeinek védelme előtt, hogy mennyire ellent mond a tudományosságnak az »objektivitásra« való törekvés, ezt szeretném bizonyítani egy polgári közgazdász, Navratil Ákos nézetének ismertetésén keresztül.

II.

Navratil Ákos (1875–1952) mint közgazdasági író kezdi pályafutását. Később a Kassai Jogakadémia közgazdaságtan tanáráként működik. 1902-ben 27 éves korában már egyetemi magántanár. 1918-tól a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának közgazdaságtan és pénzügytan tanára, majd 1942-ben az egyetem rektora. Számos cikket írt jogi, filozófiai, elméleti és gyakorlati közgazdasági kérdésekről. 1933-ban jelenik meg Közgazdaságtan című kétkötetes műve, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia Chorin-díjjal tüntetett ki és amelyről egyik tisztelője úgy nyilatkozik, hogy ez a mű »a legkiválóbbak között is az első helyek egyikére emelte nemzetközi vonatkozásban is.«² Hivatalosan is — amit bizonyít még az is, hogy a Tudományos Akadémia levelező tagjává választja — és a kollégák által is elismert képviselője és művelője, tehát Navratil Ákos a polgári közgazdaságtan

¹ Marx: Tőke. I. 18. old.

² Kenéz Béla: Ünnepi dolgozatok Navratil Ákos 60. születésnapja alkalmából. Előszó.

ságtannak. Ez az egyik oka annak, hogy miért Navratil nézeteit választottam bírálat tárgyául. A másik és az előbbinél döntőbb ok, hogy Navratil még a vulgáris polgári közgazdaságtanon belül is legszélsőségesebb, a legvulgárisabb nézeteket képviseli és fejleszti tovább. Ez a továbbfejlesztés korántsem azt jelenti, hogy új tételekkel gazdagítaná a polgári közgazdaságtant, hanem csak azt, hogy szinte abszurd módon viszi végig a vulgáris polgári közgazdaságtan ismert tételeit. Közgazdaságtana, mintegy összegezése mindazoknak az elméleteknek, amelyeket a vulgáris polgári közgazdaságtan Say által és Say óta a kapitalizmus védelmére »alkotott.« Közgazdaságtana megalkotásakor a vulgáris közgazdaságtan atyjához, Sayhoz nyúl vissza, az ő tanítását veszi át, legnagyobb részt változatlanul, részben a gazdasági és politikai életben időközben bekövetkezett változásoknak és apologetikus céloknak jobban megfelelően átalakítva.

Közgazdaságtanának bevezető részébe *hangsúlyozza az objektivitást, a pártatlanság fontosságát a tudományos kutatás szempontjából.* Bizonyos újszerű értelmezését adja az »objektivitás« követelményének. A következőket írja: »Fentebb egy helyt azt említettük, hogy a közgazdaságtan mikor a gazdasági életet vizsgálja, tartsa szem előtt a köz érdekét. Ez magától értetődőnek látszó megállapítás, amelynek helyességét mindenki hajlandó lesz elismerni. Pedig tulajdonképpen már ezzel is az igazság keresésén túlmenő célt tűztünk a tudomány elé... A közgazdaságtanban legalább az elmélet hivatva volna még a »közérdek« szolgálatánál is pártatlanabb lenni.«³ Újszerű értelmezése ez az objektivitásnak. Eddig az objektivitás alatt azt értettük, hogy osztályok érdekeiktől függetlenül a közösség, tehát minden ember érdekében kell kifejteni az elméletet. Navratil *megmagyarázza, hogy ez helytelen és csak az a közgazdasági elmélet tudományos, amely nemcsak hogy az egyes osztályok vagy pártok, de még a közösség érdekeit sem szolgálja.* De ha sem osztály, sem közösség érdekeit nem szolgálja egy tudomány, akkor mi értelme, mi haszna van egyáltalán? Különösen akkor, ha a közgazdaságtanról van szó, amely a társadalom gazdasági életével, az emberekkel legszorosabban összefüggő jelenségek vizsgálatával foglalkozik. Teljes képtelenség feladatként tűzni ki számára mindenféle érdektől való függetlenséget. A minden érdektől való függetlenséget — tehát még a közösség érdekeitől való függetlenséget is — még a nem felépítményjellegű természettudományoktól sem követelhetjük meg, illetve nevetséges és abszurd dolog attól tenni függővé tudományos jellegének elismerését, hogy mentes-e még a közösség érdekeinek a képviselésétől is. Pedig, ha ezt megköveteljük a közgazdaságtantól, mennyivel inkább megkövetelhetjük a természettudományoktól, amely az emberektől független természeti törvények vizsgálatával foglalkozik. De vajon mit tartanak arról, aki a fizika tudomány jellegét tagadná, azért, mert az lehetővé tette az ember számára az atomenergia felszabadítását, azaz a közösség számára hasznos volt, vagy nem tartaná tudománynak a biológiát, mert az oélul tűzte ki az emberiséget pusztító járványok kórokozóinak felkutatását és leküzdését. A legjobb esetben kinevetnék. Mindez pedig logikusan következik a »tudományosság« polgári közgazdaságtani követelményéből, amelyet pedig nem egy tekintélyes polgári közgazdász vall és hisz is anélkül, hogy kinevetnék érte. Navratil úr tehát egy olyan közgazdasági rendszer megalkotását tűzi ki feladatának, amely

³ Navratil Ákos: Közgazdaságtan. I. 32. old.

sem egyes osztályok, sem a közösség, tehát az égvilágon senkinek az érdekét nem szolgálja, tehát semmire sem jó. Méltó »feladat« ez egy polgári közgazdászhoz. Ellenvethetné valaki, hogy itt ő csak feltételes módhoz — »hivatva volna« — beszél a »tudományosság« kritériumáról, nem pedig úgy, mintha ezt ő meg is oldotta volna már. Itt még valóban csak feltételes a kijelentés, de majd később látni fogjuk nem kis szerénységgel adja hírül egy ilyen a világirodalomban »egyedülálló« közgazdasági rendszer megalkotását.

A bevezetőben azt mondtam, hogy *elméletének alapját Say termelési tényezők elmélete képezi*. Ez valóban így is van, mint majd látni fogjuk »Közgazdaságtan« című munkája vonatkozásában. Ahhoz azonban, hogy teljes képet kapjunk munkájáról, szükséges azt a »fejlődést« végig kísérni, ahogyan eljut a *termelési tényezők elméletéig*, már csak azért is, mert ebből bizonyos következtetéseket lehet levonni az objektivitás és tudományosság viszonyát, valamint a társadalmi változásoknak a polgári közgazdaságtan elméletére gyakorolt hatását illetően.

Egy 1900-ban megjelent Közgazdasági Lexikonban Navratil Ákos tollából a következőket olvashatjuk: »a szélteben-hosszában divó felfogás szerint a társadalmi termelés folyamatába három tényező szől bele, három cselekvő erő: a természet, a munka és a tőke. Részünkről a gazdaságtannak ezt az axiómává vált tanítását... ha következtetések akarunk maradni, nem vallhatjuk, ezt nem is tesszük. Sőt határozottan formulázunk, hogy jószágok előállításának folyamatában csak egy termelőerőt ismerünk, a munkát.«⁴

Meghökkenítő megállapítás ez a polgári közgazdaságtan egyik képviselője részéről. Szembeszáll a nézettel is, amely a tőkét különleges tulajdonságokkal ruházza fel. »Azt mondják — írja ugyan itt —, hogy a tőke az a jószágokat előállító erő, amely a jószágokban lakozik. S ez igaz: csakhogy ez az erő, ha nem holt is, de legalább is alszik... A jószágok csak úgy hoznak új jószágot létre, ha termelésre fordítjuk azokat... De mi fordítja erre? Az emberi munka. Ezt nagyon is hangsúlyozni kell. Ne állítsuk a tőkét mint egy üres fogalmat arra a helyre, amely az emberi munkát illeti meg,... mely a jószágok előállításában a szükségletek kielégítése szempontjából úgy anyagi, mint szellemi alakban a vezérlő szerepet játsza s a természete és a jószágkészletet csak segítőtársul veszi maga mellé. Hangsúlyozzuk, hogy: »csak a munka képes erejét bizonyos eszközök és módok segítségével a végtelenségig, a beláthatatlanságig fokozni, új jószágokat előállítani, ami közben alaki, anyagi helyi és időbeli értékeket teremti.«⁵

Igen szokatlan nézetek ezek egy polgári közgazdász tollából. Ricardo óta éppen az ellenkező törekvések — a munka közgazdasági szerepének lekicsinylése, a tőke szerepének felmagasztalása — tapasztalhatók a polgári közgazdaságtan körében. Ne gondoljuk azonban, hogy Navratil úr szembefordul a vulgáris közgazdaságtannal és forradalmi módon a klasszikus polgári közgazdaságtan tanításaihoz nyúl vissza. Ragaszkodása a klasszikus tanításokhoz csak látszólagos és a klasszikus tanításokból való kiindulást egy merész fordulattal a vulgáris közgazdaságtan ismert meséjével tetőzi be. A munka szerepének dicsőítése után a vezető irányító munka fontosságát kezdi hangsúlyozni. A tőkét, azaz a termelést olyan munkával kell megindítani — mondja —, amely nagy képes-

⁴ Közgazdasági Lexikon. II. 733. o.

⁵ Közgazdasági lexikon. II. 733. o.

ségeket kíván, amely a legqualifikáltabb munkamód. A *tőkés kizsákmányoló tevékenységét azonosítja tehát a munkás munkájával*. A tőkés tehát éppen olyan munkás, éppen úgy dolgozik, mint a munkás. Nem csak azonosítja a tőkés és munkás munkáját, hanem még fölébe is helyezi a tőkés »munkáját« a munkásénak. Azt is megmagyarázza, miért olyan eltérő a két munkának a díjazása. Ennek az az oka, hogy a tőkés munkája ritka, képzése költséges, nagy, tehát a *jutalma* is. A munkás munkája már nem ilyen ritka, kiképzése sem olyan költséges, következésképpen bére is alacsonyabb. A jövedelmek aránytalansága tehát csak látszólagos, valójában ez megfelel a kétféle munkában meglévő tényleges különbségeknek. Ez hát a magyarázata a munka felmagasztalásának. Ezután a gondolatmenet után diadalmasan állapítja meg: »ilyenképpen kell a tulzó szocializmus tanításait saját maga ellen fordítani, a munka közgazdaságtani szerepének helyes megoldása segítségével.«⁶

Mennyire nem a leghelyesebb megoldása ez a munka közgazdasági szerepének, azt legjobban majd »Közgazdaságtana« fogja bebizonyítani, ahol a »helyes megoldással« szemben gyökeresen ellenkező elméletet állít fel. Kiderül a további soraiból az is, hogy nem azért veti el egyenlőre a termelőerők hármasságáról szóló tant, mert azt nem tartja tudományosnak, hanem azért, mert úgy látja, hogy a »munka közgazdaságtani szerepének helyes megoldása segítségével« alaposabb védelmet lehet a tőkésnek nyújtani. Persze ő maga sem fűz túlzott reményeket ehhez. »A munka közgazdasági szerepének fejtegetése – írja – minden esetre éppen a szocializmus tanítására való tekintettel a mai átlagos tudományos közgazdaságtan legkönnyebben sebezhető pontjai közé tartozik. Mikor még a szociáldemokrácia nem volt s mikor még tudományos szocializmusról szó sem lehetett, a közgazdaságtannal foglalkozók sokkal kevésbé érezték magukat feszélyezve a munka közgazdasági szerepének vizsgálatával, mint manap.« Magyarra fordítva ezt, amíg nem volt tudományos szocializmus könnyebben félre lehetett vezetni a munkásokat, mint amikor elméleti fegyver van a kezükben. Navratil ezek után a szép idők után kesereg, amikor még minden nehézség nélkül lehetett védelmezni a tőkés érdekeket, amikor még akármilyen együgyű mesével félre lehetett vezetni a munkásokat. Bár látja azokat a veszélyeket, amelyeket a munka jelentőségének hangoztatása jelent, ha nem is tudományos, hanem apologetikus okok miatt, mégis a termelő erők hármassága ellen foglal állást. Alig telik el azonban három évtized és ugyanaz a Navratil Ákos, aki itt még *szembeszáll a termelőerők háromságát hirdető elméletekkel* és a munka közgazdasági szerepének fontosságát hangsúlyozta a »Közgazdaságtan« című munkájában a *termelőtényezők háromosságának, sőt a négy termelőtényező elméletének hirdetője lesz*. Mivel magyarázható ez a gyökeres fordulat? Azt hiszem nem tévedünk, ha ennek okát azokban a gazdasági, de döntően politikai változásokban keressük, melyek a Közgazdasági Lexikonban írt sorok és a »Közgazdaságtan« megírása 1900 és 1933 között végbementek. Milyen változások történtek gazdasági téren? A szabadversenyos kapitalizmusnak monopolkapitalizmussá való átalakulása a századfordulóra lényegében már befejeződik. A változások hatása azonban csak a XX. század első évtizedeiben válik világossá és érzékelhetővé. A legfontosabb változás, amely a polgári közgazdaságtan elméletére sem marad hatástalan, a tőke szerepének megváltozása a termelésben. A tőkés, aki kez-

⁶ U. o. 734...o.

detben maga is résztvesz a termelés irányításában, egyre inkább csak tőkéjével vesz részt a termelésben, a termeléshez szükséges minden szervező tevékenységet fizetett alkalmazottakra bízva. A tőke élőddi jellege mind nagyobb méreteket ölt. Világos, hogy az az elmélet, amely egyedül a tőkés munkás volta alapján akarja bizonyítani a kizsákmányolás lehetetlenségét, a jövedelemelosztás igazságosságát, nem tartható fenn. Olyan elméletre van szükség, amely tőkételesebb, a tények által nem annyira megcáfolható védelmet nyújt a tőke számára. Say »termelőtényezők« elmélete elfogadhatóbbnak látszik ebből a szempontból. Ez az egyik a gazdasági okokban rejlő magyarázata Navratil pálfordulásának.

De talán még döntőbb a politikai változásban rejlő ok. Már a fentebb idézett sorokból is kicsengett a szocializmustól való félelem. Ekkor a szocializmus még csak elméletben létezik. Bár veszélyes ellenfélnek tartja a polgári közgazdaságtan, mégis megvalósíthatatlan elképzelésnek tekinti, jobb volna, ha nem volna, kellemetlen, de nem túlságosan veszélyes. Az 1917-es Nagy Októberi Szocialista Forradalom bebizonyította, hogy nem ártatlan kis elméletecske, hanem társadalomformáló erő, fegyver a munkásosztály kezében, amellyel meg tudja dönteni a kapitalizmust. Ezt az erőt igen közelről tapasztalhatta Navratil a Magyar Tanácsköztársaság győzelme alkalmából. Világossá vált, hogy nem utópia a szocializmus, hogy a marxi tanításokat meg lehet valósítani a gyakorlatban, hogy tőkések nélkül magántulajdon nélkül is lehet folytatni a termelést.

Ez volt a másik és nem kevésbé döntő ok Navratil Ákos közgazdasági nézeteiben bekövetkezett változásoknak. Egy ember közgazdasági nézeteinek változásán keresztül láthatjuk tehát a gazdasági és politikai életben bekövetkezett változások hatását. Az osztályharc élesedése, amely az egész polgári közgazdaságtanban változásokat eredményez, egyes képviselőinek elméleteiben is változást idéz elő.

Vizsgáljuk meg ezekután Navratil Ákos »Közgazdaságtan« című művét.

Egy 1942-ben tartott ünnepi beszédében ezekkel a »szerény« szavakkal méltatja elméletét: »olyan közgazdaságtani rendszert, mely a gazdasági élet törvényeit tekintet nélkül az uralkodó jogi rendre magyarázná, illetve úgy magyarázná meg, hogy a magyarázat egyformán megáll, akármilyen a jogi rend, melynek uralma alatt a gazdasági élet folyik, a magamén kívül a világ-irodalom egyet sem ismerek.«⁷ Nem telt el hát hiábavalóan az a három évtized, amely a Közgazdasági Lexikonban megjelent sorok óta a Közgazdaságtan megírásáig eltelt. Az eredmény: egy világirodalomban »egyedülálló«, minden társadalomra érvényes közgazdasági rendszer megszületése. Elég nagy járatlanságot árul el itt Navratil a közgazdaságtan történetében. Ha alaposabban megvizsgálni elődei tanításait, rá kellene jönnie, hogy nem nevezheti egyedülállónak elméletét, mert már Say is és utána még sokan mások örökövényű, minden társadalomra érvényes törvények felállításának igényével lépnek fel. Nem akarjuk persze azt állítani, hogy Navratil úr nem ismeri elődei tanítását. Nagyon is jól ismeri. A polgári közgazdászok szinte majdnem valamennyi képviselőjéről részletes ismertetést közöl. Egyedül Say nézeteinek ismertetéséről feledkezik csak meg, ami elég furcsa, mert hiszen az ő tanításai képezik alapját

⁷ Navratil Ákos: Rectori ünnepi beszéd (1942.)

egész rendszerének. Így akarja úgylátszik az eredetiség látszatát fönntartani. Hogy ez erős törekvés nála, az fentebbi idézetből is kiderül. A keretek szűkek ahhoz, hogy az egész »Közgazdaságtan«-t megvizsgáljuk, éppen ezért csak azokat a részeket ragadom ki, amelyek az egész rendszer alapját képezik és amelyekből a legvilágosabban kiderül »pártatlansága« és »egyedülállósága« a világirodalomban.

Egész rendszerének alapját »A termelés jelenségei« című fejezet alkotja, amelyben a termelés elemeit határozza meg és veszi vizsgálat alá. Nézzük meg, melyek a *termelés szükséges tényezői Navratil szerint*: »... négy osztályba sorozhatjuk a termelés elemeit. Azokat a javakat, melyekből a termelő gazdaság az új jószágot előállítja, végső eredményében mind a természet adja. A termelés első eleme tehát a *természet*. Ezenkívül azonban emberi közreműködés is okvetlenül kell a termeléshez. Ez a ... *munka* néven ismert jelenség a termelés másik eleme. Harmadik eleme a termelésnek a szellemi munkának az a sajátos válfaja, amely a termelés szervezéséhez, vezetéséhez szükséges, a *szervező munka*. A termelés anyagául szolgáló és e célra felhalmozott javak azokkal együtt, amelyek a termelésnél eszköz gyanánt szerepelnek, teszik lehetővé, hogy előálljon a termelés negyedik eleme, a *tőke*.«⁸

A termelőerők hármasságának tagadójából így lett a négy termelőtényező hirdetője.

Nézzük meg külön-külön az itt felsorolt termelőtényezőket. A termelés első elemeként, első tényezőjeként a természet szerepel. Ez helyes is, hiszen a természet nemcsak a termelésnek, de egyáltalán minden emberi tevékenységnek is az alapja. Annak ellenére, hogy ezt tagadnánk, egy megjegyzést mégis tenni kell. Abból, hogy a természet minden emberi tevékenység és nemcsak a termelés alapja, az is következik, hogy éppen ezért *túl általános* ez a fogalom és nem mutat rá arra a speciális kapcsolatra, amely a természet és a termelés között fennáll. Konkrétabb meghatározásra van szükség, amely jobban rámutat a termelés és a természet összefüggésére. Ez a konkrétabb megfogalmazás benne rejlik Navratil soraiban is, amikor azt írja, hogy »azokat a javakat, amelyekből a termelő gazdaság az új jószágot előállítja, végső eredményben mind a természet adja«. A termelés első eleme tehát nem általában a természet, hanem konkrétabban a természet adta javak, vagy ahogyan Marx nevezi, a munka tárgya. A későbbiek során kiderül, hogy a természet alatt konkrétan csak a földet érti. Ez viszont már túlzott leszűkítése a fogalomnak, hiszen az ember a termelés során nemcsak a földdel kerül kapcsolatba, bár igaz, hogy csaknem minden tárgy, amit az ember a termelés során átalakít, vagy a földön vagy a föld mélyében található. Ennek ellenére a vasérc a szén, a fa mégsem azonos a földdel. A munka tárgya fogalmába éppen úgy beletartozik a vasérc, a szén, a fa, mint a föld és éppen ezért helyesebb ez a megfogalmazás. Ez persze nem lényegbevágó kérdés, bár mint majd a tőke tárgyalásánál kiderül, nem lényegtelen az első tényező pontos megfogalmazása.

A termelés második tényezőjeként az emberi munka szerepel. Ezzel a tényezővel kapcsolatban nincs és nem is lehet semmi ellenvetésünk, tökéletesen egyetértünk ezzel.

⁸ Navratil Ákos: *Közgazdaságtan* I 171. o.

A termelés harmadik elemeként szereplő szervező munka mellett azonban már nem lehet szó nélkül elmenni. Az első pillanatra elfogadhatónak látszik a szervezőmunkának termelőtényezőként való szerepeltetése, hiszen Marx is elismeri, hogy: »...minden munkánál, ahol, sok egyén működik együtt a folyamat összefüggése és egysége szükségképpen egy parancsoló akaratban jelenik meg, s olyan funkciókban, amelyek nem a részmunkára, hanem a műhely egész tevékenységére vonatkoznak, mint a zenekar karmestere esetében.«⁹ Marx is elismeri tehát, hogy termelés fejlődésének egy bizonyos fokán szükség van bizonyos szervező munkára. Csupán azt lehetne ellenvetésként felhozni, hogy mivel a termelés érdekében kifejtett munkáról van szó — ha az elsősorban szellemi tevékenység is — a második elemként szereplő munka fogalma alá vonható ez is és szükségtelen — még ha olyan fontos is — külön elemként kiemelni. Nem volna azonban Navratil polgári közgazdász, ha a szervező munka kiemelésével csupán ennek fontosságát akarná hangsúlyozni. Hogy az első pillanatban az ember hajlandó elfogadni a szervező munka termelőtényezőjeként való megfogalmazást, az csak a polgári közgazdaságtan kifinomult módszerét bizonyítja. Nem a szervezőmunka fontosságának hangsúlyozása vezeti itt Navratilt, hanem az, hogy a tőkés vállalkozó munkáját becsempéssze a termelőtényezők közé. Világosan kiderül ez a későbbiek során, amikor leszögezi: »azt, aki a termelésnek ezt a szervezését végzi — tehát, aki a termelőtényezőként szerepelni képes... vállalkozónak mondjuk.«¹⁰ Világos tehát, hogy akkor, amikor a szervezőmunkáról beszél, vállalkozót ért alatta és nem a szervezőmunka, a harmadik termelőtényező, hanem a vállalkozó munkáját. Hogy a vállalkozói munka alatt kifejeztem a tőkés vállalkozó munkáját érti, az félreérthetetlenül kiderül a következő soraitból: »magántulajdoni rend nélkül is elképzelhető ugyan a termelés szervezése nagy méretekben is... De az ilyen szervezés... nem vállalkozói tevékenység. Az ilyen üzem vezetéséhez szükséges munka nagy szervező tehetséget kívánhat, de ez a munka ezért még nem vállalkozói munka.«¹¹ Következik az egész gondolatmenetből: termelőtényezőként a vállalkozói munka képes szerepelni, a magántulajdoni renden kívüli szervező munka viszont nem vállalkozói munka, következésképpen ez a szervezőmunka nem is szerepelhet termelőtényezőként. Az hogy a magántulajdoni renden kívül — pl. a szocializmusban — végzett szervezőmunka miért nem szerepelhet termelőtényezőként, a vállalkozói munka részletes elemzésénél erre is magyarázatot ad. (E kérdésre most nem térünk ki, hanem majd ehhez a részhez érve fogjuk megvizsgálni.) Itt egyelőre csak azt akarja Navratil bebizonyítani, hogy a tőkés vállalkozó termelőtényezőként szerepel, tehát szükséges feltétele a termelésnek. Nem azt akarja bizonyítani, hogy általában szervezőmunkára van szükség, hanem hogy kifejezetten a tőkés vállalkozó munkájára van szükség, ez képes termelőtényezőként szerepelni. Megmagyarázza azt is, hogy miért? Azért, mert: »...az ő ügyessége egyesíti a nélküle egymást nem lelő termelőtényezőket.« Azért szükséges tehát a vállalkozó munkája, hogy az egymást nem lelő termelőtényezőket a munkást és a termelőeszközöket egyesítse. Nagyon furcsa bizonyítás ez. Nagyon furcsa,

⁹ Marx: Tőke. III. 429. old.

¹⁰ I. m. I. 289. old.

¹¹ Id. m. I. 294. old.

mert hiszen éppen a kapitalizmus az, amely az eredeti tőkefelhalmozás folyamatában a kistermelőknek termelőeszközöktől való megfosztását, azaz a termelőtényezők szétválasztását végrehajtja és ugyancsak a kapitalizmus az, amely a kizsákmányolás révén megakadályozza a munkás termelőeszközökhöz jutását, a termelőtényezők ilyen módon való egyesülését. Miért szükséges tehát a termelőtényezők egyesítése a tőkés által?: azért, mert a tőkés szétválasztotta őket; és miért választotta őket szét?: azért, hogy újraegyesítésükkel bebizonyítsa szükségességét. (Önkéntelenül is az a tűzoltó jut eszébe az embernek, aki hogy szükségességét bebizonyítsa gyújtogatni kezd.) A tőkés is csak azért fosztja meg a munkást a termelőeszközöktől, hogy újraegyesülésükkel nélkülözhetetlenségét bebizonyítsa. Ezt akarja itt nekünk Navratil úr mondani. Enyhén szólva furcsa logika, illetve nagyon szép tautológia ez. Olyan nyilvánvalóban ellentmond ez a józan észnek, olyan nyilvánvalóan ellentmond ez a valóságnak, hogy kritikáját már önmagában hordja. Hogy tőkés szervező munkája nem nélkülözhetetlen – sőt szükségtelen – a termelés szempontjából azt mi sem bizonyítja jobban, mint a szocialista gazdaság, amely a tőkések közreműködése nélkül is óriási ütemben fejlődik, Navratilt persze az ilyen apróságok mint a logika és a tények egy cseppet sem zavarják. Célul tűzte ki, hogy bebizonyítsa a tőkés vállalkozó »munkájának« szükségességét és ettől nem tágit. Bizonyítottnak véli a tőkés vállalkozó munkájának szükségességét, és ez a lényeges számára.

Saynál még nem szerepel külön termelőtényezőként a vállalkozói munka. Say csak a tőkét szerepelteti termelőtényezőként. A vállalkozói munkát azonosnak tartja a munkás munkájával, a vállalkozó hasznát a vállalkozói munka bérének tekinti és nem tartja fontosnak külön termelőtényezőként való beiktatását. Már ő felhívja a figyelmet a vállalkozói munkára és már ő lerakja alapját a vállalkozói munka termelőtényezőként való szerepeltetésének. A vállalkozói nyereség magyarázatával kapcsolatban eltérő nézetek voltak. Egyesek a tőkével, mások a vállalkozó tevékenységével hozták azt kapcsolatba. Say idejében a tőke tulajdonos és a vállalkozó személye nem válik el olyan élesen mint később és így inkább az a törekvés volt erősebb, hogy a nyereséget ne a tőke, hanem a vállalkozó tevékenységének ellenszolgáltatásaként magyarázzák. Csak miután a tőke tulajdon és vállalkozói munka ketté vált, esik el a lehetősége ennek a megoldásnak. Egyaránt meg kell magyarázni a vállalkozó nyereségét és a kölcsöntőkés kamatát. A kamatot éppen a tulajdonos és a vállalkozó kettéválása miatt nem lehet a vállalkozó munkájából levezetni.

Miután a vállalkozót besorolta a termelőtényezők közé, áttér a tőkére. A tulajdonképpen nehézséget a tőkének a magyarázata okozza. Ezt Navratil is hangsúlyozza. Mint mondja: »A termelésnek ezt az elemét legnehezebb megmagyarázni«. A nyereségnél még valami kapcsolatot lehetett találni a vállalkozó »munkájával«. A kölcsöntőkésnél azonban, aki egyáltalán nem vesz részt a termelésben, nehéz megmagyarázni, hogy miért élvez tőkéje után jövedelmet. Erre próbál magyarázatot adni a termelőtényezők elmélete, amikor a tőkét termelőtényezőnek veszi, olyan tényezőnek, amely szükséges eleme a termelésnek, hozzájárul a termék létrehozásához.

De nézzük, *hogyan határozza meg a tőke fogalmát?* »A termelés anyagául szolgáló és e célra felhalmozott javakat azokkal együtt, amelyek a ter-

melésnél eszköz gyanánt szerepelnek». Tehát a munka tárgyát és a munkaeszközöket együtt tőkének nevezi. A munka tárgya és eszköze valóban elengedhetetlen feltételei a termelésnek, de ezek csak a kapitalizmusban válnak tőkévé. Navratil úr szerint a munka tárgya és eszköze eleve tőkeként szerepel. A tőke összefoglaló kifejezés szerinte, ami magában foglalja a munka tárgyát és eszközét. A tőke nem különleges megjelenési formája, tehát a termelőeszközöknek, hanem azok általában mindig tőkéek. Azt mondhatná valaki, hogy mit kell egy ilyen fogalmazási kérdésen vitatkozni, hiszen mindketten termelőeszközökről beszélünk. Ha csupán erről volna szó, valóban nem volna értelme a vitának. Csakhogy nem erről van szó. Ha elfogadjuk a termelőeszközök tőkeként való értelmezését, akkor nem azt ismerjük el, hogy termelőeszközökre van szükség, hanem azt, hogy magántulajdonban lévő termelőeszközökre van szükség. Az ilyen értelmezés a termelőeszközökkel együtt a tőkést is hozza magával, tehát közvetett úton a tőkés szerepel negyedük elemként, nem mint vállalkozó, hanem mint a tőke tulajdonosa. Nemcsak fogalmazásbeli vitáról van tehát szó, hanem elvi jelentőségű dolgokról. Nem azt akarja tehát Navratil úr bizonyítani, hogy termelőeszközökre van szükség — mint ahogy az előbbi elemnél sem a szervezőmunka szükségességét akarta bizonyítani —, hanem hogy magántulajdonban lévő termelőeszközökre és közvetve tőkékre van szükség. A tőkés vállalkozó és a tőke tulajdonost persze közvetlenül nem lehet termelőtényezőként megtenni, hanem csak kerülő úton, megfelelő álcázással, hogy ne lógjon ki nagyon a lába. Ezt egyszerűen úgy akarja elérni, hogy a termelőeszközöket tőkének kereszteli át, azt a látszatot keltve, mintha azok tőkéek lennének.

A termelőtényezők kifejtése után *levonja a következtetést: a termeléshez négy tényezőre van szükség: a természetre, munkára, vállalkozói munkára és tőkére.* Ezek egyúttal hozzák létre a terméket, a termelés végső eredménye ezek közreműködésével áll elő és a termelőtényezők tulajdonosai olyan mértékben követelhetnek részesedést a termelés eredményéből, amilyen mértékben a tulajdonukban lévő termelőtényezők hozzájárultak a termelés eredményéhez.

A felsorolt négy termelőtényező a föld, a munka, vállalkozói munka, tőke, szükséges elemei a termelésnek, termelőtényezők, a termék az ő segítségével jön létre, illetve a tulajdonukban lévő termelőtényező segítségével és így e közreműködés fejében jogos a termelés eredményében való részesedésük. Nem esett még szó eddig, a kereskedelmi tőkésről. Nem akar hűtlen lenni hozzánk sem Navratil úr és a termelőtényezők tárgyalása után *magyarázatot ad a kereskedelmi tőke hasznára is.* Megállapítja, hogy három termelőfoglalkozást különböztethetünk meg: az őstermelést, az ipart és a kereskedelmet. A kereskedelem is termelő foglalkozás tehát. Mit termel a kereskedelem? Erre is választ ad: »a kereskedő, aki a jószágot forgalomba hozza és így termel, akkor és ott, olyan mennyiségben és olyan minőségben nyújtja át az átalakított jószágot, amikor és ahol, valamint amilyen mennyiségben és minőségben éppen szükség van rá. Ezzel helyi, időbeli, mennyiségi és minőségi értéket létesít.«¹² A kereskedő — Navratil szerint — tehát a forgalombahozatal által termel, még hozzá sokféle értéket. (Emlékezzünk

¹² Id. m. I. 177. old.

rá, hogy régebben az értékeknek a sokaságát a munkás munkájának tulajdonította.)

A kereskedelem valóban végez bizonyos értékalkotó tevékenységet. A termelés egyes fázisai a raktározás, csomagolás, stb. áttolódnak a forgalom területére a kereskedelem feladatává válnak. Ezek termelő, értékalkotó tevékenységek és amennyiben a kereskedelem ezeket a feladatokat elvégzi, termelő, értékalkotó tevékenységet folytat. Ezek a feladatok azonban nem tartoznak szorosan a kereskedelem feladatához és csak kis részét is teszik ki tevékenységének. A kereskedelem tulajdonképpeni feladatát akkor kapjuk meg, ha ezektől a termelésből átnyúló feladatoktól eltekintünk. Ekkor tiszta formájában áll előttünk a kereskedelmi tevékenység az áruk adás-vételének, az érték pénzformává való átváltoztatásának lebonyolítása. Ez pedig teljes egészében improduktív tevékenység, amely semmiféle értéket nem hoz létre. Navratil képtelen szétválasztani a kereskedelemhez csak hozzá tapadó bizonyos termelői tevékenységet a kereskedelem lényegét alkotó improduktív adásvételi tevékenységtől. Szerinte a kereskedelem azáltal termel, hogy forgalomba hoz. Szerinte az egész kereskedelem a termeléshez tartozik. Mint mondja nem helyes az a megállapítás, hogy a gazdasági élet három fázisra: termelésre, forgalomra és fogyasztásra oszlik. Csak két fázisa van a termelésnek, a javak előállítása és a javak használata. A javak előállításához tartozik a kereskedelem tevékenysége is. Azért nem helyes véleménye szerint a hármas felosztás, mert alapja annak a »téves« gazdaságpolitikai felfogásnak, »mely szerint a kereskedelem fölösleges valami, melytől a gazdasági élet megszabadulhat, ha a termelő és a fogyasztó közvetlenül érintkezik egymással«. ¹³ Összekeveri itt a realizálás szükségességét és kereskedők szükségességét. Amennyiben a kereskedelem szükségessége alatt értjük, hogy az árut realizálni kell, tehát áruformából pénzformává kell átváltoztatni, hogy újra termelőeszközöket és munkaerőt vásároljanak a termelés továbbfolytatásához, akkor ebben az értelemben a kereskedelem valóban szükséges, de ha a kereskedelem szükségessége alatt a kereskedők külön osztályának a szükségességét vagyis azt értjük, hogy a realizálást mások mint a kereskedők nem is végezhetik el, már nem igaz a dolog, Navratil pedig nyilvánvalóan ezt akarja bizonyítani. A realizálás szükségessége nem vonja feltétlenül maga után a kereskedők szükségességét, mert az áru realizálása a kereskedők közbejötté nélkül is végbemehet, mint ahogy a gyakorlatban igen gyakran végbe is megy. Az, hogy a realizálás feladata egy bizonyos fejlődési fokon önállósul, hogy az adás-vétel feladatát a termelő más személyeknek, a kereskedőknek engedi át, az éppen ennek a tevékenységnek improduktív jellegéből következik. Ha a termelő maga végzi az értékesítés feladatát, akkor egyrészt külön tőkebefektetésre van szüksége a kereskedelmi apparátus — alkalmazottak, raktárak, berendezések — fenntartására, másrészt a termelés továbbfolytatása a realizálás függvénye lesz, csak akkor válik lehetővé az új termelési folyamat megindítása, ha az előző termelőfolyamat termékei már értékesítve lettek. Hogy ezektől a termelést akadályozó improduktív műveletektől a tőkések megszabaduljanak, adják át ezeket a feladatokat egy külön osztály, a kereskedők osztályának. Ezek a tevékenységek továbbra is improduk-

¹³ Navratil Ákos: Közgazdaságtan. I. 178. o.

tív tevékenységek. Annyit lehet csak elmondani, hogy a kereskedelmi tőke közbejöttével kisebbek lettek ezek a költségek. Navratil teljesen fordítottan ábrázolja a folyamatot. Szerinte ezért van szükség a kereskedelemre, mert az termelő tevékenység. A valóságban pedig a kereskedők külön osztályának a kialakulását, az improduktív költségek csökkentésének a szükségessége hozza létre. Ha ez nem így volna, akkor teljesen érthetetlen lenne, miért engedik át az ipari tőkések a kereskedelmi tevékenységet más személyeknek, miért mondanának le a profit egy részéről a kereskedők javára. Ha igaz Navratil állítása, akkor sokkal jobban járnának az ipari tőkések, ha maguk értékesítenék a terméket, hiszen akkor nemcsak hogy nem kellene lemondani a profit egy részéről, hanem még újabb nyereséghez is jutnának. Az, hogy a monopóliumok korszakában az egyes monopóliumok kereskedelmi hálózatot hoznak létre, nem mond ellent az eddig elmondottaknak. A monopóliumok korszakában a kereskedelem sajátos szerepet játszik. Egyrészt itt csapódik ki az egyes területek termelésének monopolizálásából származó nagyobb profit, másrészt a monopólium csak így válik teljessé. Nem azért végzik tehát a monopóliumok tőkései a kereskedelmi tevékenységet is, hogy a kereskedelem »értékkalkotó« tevékenységéből származó hasznot megszerezzék, hanem azért, hogy a termelés egyes területének monopolizálásából származó extraprofitot ne a kereskedelmi tőke vágja zsebre.

Navratilt persze ezek a tények nem zavarják. Ő csak a kereskedelmi tőke jövedelemre való jogát akarja igazolni, mégpedig úgy, hogy ezért a jövedelemért semmi vád ne érhesse őket. Azt akarja bizonyítani, hogy a kereskedelem értékkalkotó, termelő tevékenység és így a kereskedelem jövedelme ebből az értékkalkotó tevékenységből származik. Világos, hogy ez nem igaz. Az is világos, hogy a realizálás értékkalkotó voltának tagadásából nem következik szükségességének tagadása és szükségességének elismeréséből nem következik értékkalkotó jellegének elismerése. A tudós munkájának szükségességét senki nem tagadja, de ebből még nem következik, hogy munkáját közgazdasági értelemben értékkalkotónak ismernék el.

Navratil is érzi kereskedelem termelő jellegéről vallott nézetének gyengeségét, ez látszik abból, hogy csak így hátsó ajtón próbálja termelés tényezői közé becsempészni. Gondolatmenete alapján világos, hogy oda kellene sorolnia, hiszen a termelés részét képezi, »helyi, időbeli, mennyiségi és minőségi értéket létesít«. Hogy mégsem sorolja a termelőtényezők közé csak ilyen közvetett módon, az egyben kritikáját is adja a kereskedelem termelő jellegéről elmondottaknak.

A kereskedelmi tőkéről tett kiegészítéssel az utolsó alapkövét is lerakta közgazdasági rendszerének, és ezzel a maga tökéletességében áll előttünk a termelőtényezők elmélete. Az »objektivitás« és »pártatlanság« nem ismerhető fel ugyan olyan egyértelműen, a tőkés rend magyarázására irányuló törekvés viszont annál inkább. Minden kizsákmányoló réteg tevékenységének »nélkülözhetetlensége« bizonyítást nyert, a termelés eredményében való részesedésük sem képezheti vita tárgyát. Az alapvető problémát tehát már megoldotta Navratil úr. Egy probléma azonban még továbbra is fennáll. Ez a probléma, *hogy hogyan tudjuk meghatározni azt, hogy az egyes termelőtényezők mennyivel járultak hozzá a termelés eredményéhez és így mennyi az a rész, amelyre a termelés eredményéből igényt tarthatnak. Mi a*

magyarázata annak, hogy az egyes termelőtényezők részesedése olyan eltérő egymástól? Mi a magyarázata annak, hogy a munkások részesedése olyan elenyésző a tőkés részesedéséhez képest. A jövedlemnek ez az eltérése kézzel fogható tény. A termelőtényezők alapján ezt megmagyarázni nem lehet. Ha azt még el is lehet hitetni a munkásokkal, hogy a tőkés tevékenységére szükség van, azt azonban már nehéz megmagyarázni, hogy neki miért van csak szűkös megélhetésre, a tőkésnek pedig fényűző életmódra joga. A termelőtényezők elvét valló polgári közgazdászok régi problémája ez és Say óta a legkülönbözőbb módon próbálják magyarázni eredménytelenül. Navratil is megpróbál válaszolni a kérdésre. Arra persze ő sem tud választ adni, hogy a termelés eredményéből pontosan mennyi tudható be az egyes termelőtényezőknek. *A jövedelmek alakulásának tendenciájára próbál csak magyarázatot adni a termelőtényezők hozadékképességének elemzésén keresztül.* A következőkben ezt vizsgáljuk meg.

Elsőként a természetet, illetve a földet veszi vizsgálat alá. A polgári közgazdaságtan jól ismert csökkenő földhozadék törvényét fejtegeti ebben a fejezetben. Vizsgálódásunk szempontjából ez a fejezet nem tartalmaz lényeges dolgokat, úgyhogy át is ugorjuk ezt a fejezetet már csak azért is, mert a munka elemzésénél bizonyos mértékig a csökkenő földhozadék törvényére vissza kell térni.

A következő fejezet az emberi munkát elmezi a hozadékalakulás szempontjából. A fejezet első felében a munka keletkezésének elméletét fejti ki. *A munka keletkezése véleménye szerint az úgynevezett játékelmélettel magyarázható.* A következőket írja: »... az embereknek már korán vannak kezdetleges szellemi szükségleteik, amelyeket bizonyos játékszerű foglalkozással igyekeznek kielégíteni. Ez a kezdetleges ember az állatokat, amelyeket maga köré gyűjt, inkább a szórakozás kedvéért tartja. Az állatok alakja ragadja meg úgy képzelőtehetségét, hogy díszítésül például teste tetoválásánál az állati formákat alkalmazza. Ez a játék vezethet a komolyabb munkálkodás kezdeteihez.¹⁴ Teljesen újszerű magyarázata ez a munka kialakulásának. Engels szerint a munka az, amely az embert elindítja a szellemi fejlődés útján, amely döntő hatást gyakorol az emberi agy átalakulására. Az agy fejlődése visszahat az ember egész fejlődésére, de fejlődés a munkából indul ki. Navratil elképzelése teljesen ellenkező ezzel; szerinte előbb vannak a szellemi szükségletek és ezek a szellemi szükségletek vezetnek a játékszerű foglalkozásokon keresztül a munka kialakulásához. Nem nehéz felfedezni ebben az idealizmus tanítását a szellem elsődlegességéről. Ugyanakkor az idealizálása is felfedezhető ebben az elméletben az őskori állapotoknak. Az ősember egy játékos lény, aki pusztán játékos időtöltésből felfedezi a munkát. Megemlíti persze, hogy »emelett a közvetlen célszerűségi belátás is segítheti az embert,«¹⁵ azaz az is, hogy így a munka segítségével könnyebben megszerezheti táplálékát. Ez persze csak olyan mellékes a játékoság mellett. A szükségletek kielégítésének kényszerítő ereje csak olyan »-e mellett«. Egy alapos logikai hiábát is tartalmaz ez az elmélet. Azt leszögezi, hogy »kezdetleges segédeszközök készítése valószínűleg az első tervszerű munkálkodás kezdete.« A játékoság

¹⁴ Navratil Ákos: Közgazdaságtan. I. 107. o.

¹⁵ Navratil Ákos: I. 107. old.

megnyilvánulásának egyik jele szerinte, hogy az ember »testére állati formákat tetovál. De ez a tetoválás nem tételezi-e fel már bizonyos, erre a célra készített eszközöket? Valószínű, hogy ilyen eszközöket már készítenek, hiszen pusztá kézzel nem lehet ezt elvégezni. Egy ilyen primitív eszköznek az elkészítése pedig már munkát jelent. Azt viszont nehéz elképzelni, hogy ez kiindulópontot jelent a szerszámkészítés tekintetében és nem már egy bizonyos fejlődési fokot. Nehéz elképzelni, hogy az ember előbb készít szerszámokat ilyen célra, mint tápláléka megszerzésének megkönnyítésére.

A munka keletkezésének ilyen »tudományos« kifejtése után azt a nem kevésbé tudományos kijelentést teszi, hogy a »munka is a csökkenő hozadékképesség törvényének uralma alatt áll.«¹⁶ A csökkenő hozadékképesség törvényének kiterjesztése a munkára is még a polgári közgazdaságtanban is újszerű. Enek bizonyításánál a csökkenő földhozadék törvényéhez nyúl vissza és párhuzamot vonva vonja le következtetését. Mint mondja, helytelen olyan értelmezése a termelőlköltségtannak: »mely a földre alapított termelésben a földet csak a termelésben szenvedőlegesen résztvevő alakzatnak tekinti és a földdel kapcsolatos minden termelőeredményt ilyenkor a közreműködő tőke hatásának tart. Minden látszat ellenére... minden körülmények között, mindig a föld terem, bármennyire tőke és munka adagoltassék is. aközben, hogy a föld ezt a termelőerejét kifejti. És ez a föld fárad el és merül ki, ha termelőmunkája közben nagyobb és nagyobb erő kifejtésre készítjük. Éppen így az ember is akkor fárad el inkább, ha erősen kényszerül dolgozni... az elfáradás fizikai ténye olyan erős bizonyíték amellett, hogy a munka hozadékképessége erkifejtés során csökken, hogy itt adott bizonyítására tulajdonképpen szükség nincsen.«¹⁷ Nagyszerű bizonyítás. Navratil párhuzamba állít egy holt dolgot egy eleven élőlényvel, az emberrel és abból, hogy a föld is elfárad az ember is elfárad, levonja a következtetést: »a munka is csökkenő hozadékképesség törvénye alatt áll.« Hát nézzük meg egy kissé részletesebben ezt a »törvényt«. A föld és a munka párhuzamba állítása szükségessé teszi, hogy a csökkenő földhozadék törvényével foglalkozzunk, mert hiszen Navratil annak bizonyításából indul ki. A következőképpen fogalmazza meg a csökkenő földhozadék törvényét: »...minél több költséget fordítunk a föld termelőerejének fokozására, annál jobban csökken a föld hozadékának növekedése, míg végre a termelékenység határán maga a hozadék egésze is csökkenni kezd.«¹⁸ Lenin: »Az agrárkérdés és a Marx kritikusok« című munkájában már megsemmisítő bírálatot gyakorolt a polgári közgazdaságtan ezen »törvénye« felett, rámutatva arra, hogy ez az elmélet figyelmen kívül hagyja a legfontosabbat, »a technika színvonalát, a termelőerők állapotát«. Ha a költségek növekedése a pótlólagos tőkebefektetés változatlan technikai színvonal mellett megy végbe, akkor »ebben az esetben bizonyos fokig alkalmazható a csökkenő földhozadék törvénye«¹⁹ A változatlan technikai színvonal mellett történő pótlólagos tőkebefektetés azonban csak ritka esetleges jelenség. Következésképpen a csökkenő hozadék »törvénye« sem általános, hanem csak esetleges viszonylagos törvény lehet. Navratil párhuzamot vont a föld

¹⁶ Navratil Ákos: Közgazdaságtan. I. 195. o.

¹⁷ Navratil Ákos: I. 183. o.

¹⁸ Navratil Ákos: Közgazdaságtan. I. 197. o.

¹⁹ Lenin: Az agrárkérdés és a Marx kritikusok művei. 5. 105. old.

és munka között. Vigyük hát következetesen végig a párhuzamot és alkalmazzuk a fentebb elmondottakat a munkára is. A munkára értelmezve a földről elmondottakat: minél több költséget fordítunk a munka termelőerejének fokozására, annál jobban csökken a munka hozadéka a növekedése. De mit jelent minél több költséget fordítani a munka termelőerejének fokozására? Nem jelenthet mást, mint egyre több termelőeszközt alkalmazni. Ez csak akkor vezet a hozadék csökkenésére, ha a pótlólagos befektetés változatlan technikai színvonal mellett megy végbe. Például egy szövő el tud látni három szövőgépet, újabb tőkebefektetéssel még három szövőgépet beállítanak, ezt azonban már nem tudja kezelni, hiszen a másik három szövőgép idejét lefoglalja. Világos, hogy az ilyen tőkebefektetés csökkenő hozadékot eredményez, mert a három gép teljesítménye most hat gépre oszlik meg. Ebben az esetben termelőeszközök és munkaerő közötti optimális arány túllépéséről és nem a pótlólagos befektetés csökkenő hozadékaról van szó. Ezt még ő is elismeri. A következőket írja ezzel kapcsolatban: »... közönségesen akkor szoktak a munka csökkenő hozadékaról beszélni, mikor arra akarnak rámutatni, hogy egy bizonyos üzemben adott körülmények között gazdaságosan csak egy bizonyos számú munkást lehet alkalmazni és hogy az akkor ott ezen a számon felül alkalmazott minden egyes további munkás alkalmazása már csak veszteséget jelent az üzemre nézve... ebben az esetben nem a munka kapcsán csökken az üzem hozadéka. A csökkenés oka ilyenkor a rossz üzemvezetés mely nem ismeri fel az üzem nagyságához mérten alkalmazható termelőtényezők optimális arányát.«²⁰ Mint ez az idézet is bizonyítja, csak úgy lehet tehát pótlólagos tőkebefektetést eszközölni, hogy új termelő eszközöket állítsanak be, mégpedig fejlettebb termelőeszközöket. A változatlan technikai színvonal mellett történő tőkebefektetés lehetőségét Navratil is kizárja, illetve ha fennáll is ez, nem a csökkenő hozadék törvényét bizonyítja, hanem a termelőtényezők optimális arányának túllépését. Ha viszont a pótlólagos tőkebefektetésnek ezt a módját kizárjuk, egyáltalán nem érthető, hogy mit kell érteni a munka csökkenő hozadékképességének törvényén. Nyilván merész állítás lenne azt mondani, hogy a növekvő technikai színvonal mellett történő tőkebefektetés csökkenő hozadékot eredményez. Csak az a »nagy« igazság marad meg, hogy: »az ember is akkor fárad el inkább, ha erősebben kényyszerül dolgozni«. Ez egy alapvető igazság, de mi köze ennek a csökkenő hozadékhhoz? Hogyan következik ebből a munka csökkenő hozadéka? Ha ezt akarja Navratil ezzel bizonyítani, hogy a munkás 12 órában végzett teljesítménye nem azonos az első óra teljesítményével, akkor ezzel még egyetérthetünk, de csak egy esetben. Csak abban az esetben, ha az ember munkája során csak fizikai erejére van utalva és egyáltalán nem, vagy csak minimális mértékben használ termelőeszközöket. Csak ebben az esetben következik be feltétlenül a munkaórák számának növekedésével a hozadék csökkenése. Ez azonban egyáltalán nem jellemző. Az ember munkájához termelőeszközöket használ, mégpedig egyre növekvő mértékben és így ellensúlyozza, sőt túlszárnyalja a fizikai fáradtság következtében esetleg jelentkező termelés kiesést. Gyakorlatilag tehát nem jelentkezik a fáradtság következtében fellépő csökkenő hozadék, már csak azért sem — a termelőeszközök használatán kívül —,

²⁰ Navratil Ákos: Közgazdaságtan. I. 197. o.

mert a munkaidő is olyan terjedelmű, amely alatt az ember képes egyenletes teljesítményt nyújtani. Egy normális 8 órás munkanap esetében, amennyiben nem termelőeszközök nélkül folyik a termelés, az első és utolsó óra teljesítménye nem mutat lényeges különbséget.

Semmi bizonyítéka nincs tehát a csökkenő munkahozadék törvényének. A munkával kapcsolatos szavait a földre visszafordítva saját állításán keresztül cáfolhatjuk. Azt mondja a csökkenő munkahozadékkal kapcsolatban, hogy az a csökkenés, amely a változatlan technikai színvonal mellett történő pótlólagos tőkebefektetések, illetve a termelési tényezők optimális arányának helytelen felméréséből származó befektetések következtében áll elő, nem a munka csökkenő hozadékát jelenti: »A csökkenés oka, ilyenkor a rossz üzemvezetés, mely nem ismeri fel az üzem nagyságához mértén alkalmazható termelőtényezők optimális arányát.« Ugyanezt a földre értelmezve: a változatlan technikai színvonal mellett történő pótlólagos befektetések következtében előálló csökkenés nem a föld csökkenő hozadékát bizonyítja, hanem a rossz üzemvezetést, mely »nem ismeri fel az üzem nagyságához mértén alkalmazható termelőtényezők optimális arányát.« Az azonosításból csak mind a két törvény tarthatatlansága következik. Érdemes emlékeztetni arra, hogy Navratilnak sem mindig ez volt a véleménye a munkáról, amit itt most idéztünk. Valamikor még azt vallotta, hogy: »csak a munka képes erejét bizonyos eszközök és módok segítségével a végtelenségig, a beláthatatlanságig fokozva új jószágokat előállítani.«²¹ Most ennek pontosan az ellenkezőjét hirdeti. Hogy miért ez a nagy változás, majd a tőke vizsgálatánál fog világossá válni.

A csökkenő munkahozadék »törvényének« nagyszerű bizonyítása után a munkamegosztás fejlődését, majd a *munkarendszereket* elemzi. A munkarendszerek elemzésével érdemes röviden foglalkozni. Nem annyira tartalma miatt, hanem inkább azért, mert a polgári közgazdaságtan »objektív« módszerének jellemző példája ez. Mint mondja, három féle munkarendszerről beszélhetünk, aszerint, hogy a munkás mennyire rendelkezik saját maga és munkájának terméke fölött.«²² A döntő tehát a termék feletti rendelkezés joga. Ennek megfelelően különbözteti meg a rabszolgaságot a jobbágyságtól és a bér munkarendszert. Ezek után az egyes munkarendszerek jellemzésére tér át. A rabszolgaságról ezt írja: »rabszolgaság esetén a munkás nem rendelkezik munkája termékével, de sőt személyisége is másnak a tulajdona.«²³

A jobbágyságot így jellemzi: »ez a munkarendszer már elismeri a munkás személyiségét, sőt részben megadja neki munkája terméke felett is a rendelkezést.«²⁴ Mindaddig a hangsúly a munkás személyes és munkája terméke feletti rendelkezésen volt. Kíváncsian várja az ember, hogy a bér munkarendszerhez érve mit fog erről mondani. Mire azonban a bér munkarendszerhez ér Navratil, elfeledkezik arról, amit a kiindulásnál hangsúlyoz és egyszerűen elfelejti felvetni a munkás munkájának terméke feletti rendelkezésnek kérdését. Csak arról beszél, hogy »a munkás ennél sajátjaként rendelkezik munkájával, melyet bérszerződés mellett bocsát a munkaadó rendelkezésére.« Sehol egy szó sem esik a termékről. Általános fejtegetésekbe bocsátkozik erről

²¹ Közgazdasági Lexikon. II. 733. old.

²² Navratil: Közgazdaságtan. I. 213. old.

²³ Navratil: Közgazdaságtan. I. 213. old.

²⁴ Navratil: Közgazdaságtan. 215. old.

az elvileg »legtökéletesebb« munkarendszerről a polgári közgazdaságban szokásos szólamait ismételve a munkás szabadságáról, ami azt jelenti, hogy szabadon választja meg kinek adja el munkaerejét. A termék feletti rendelkezés jogának a kérdését ügyesen elhallgatja, mintha a fejtegetések elején nem is a termék feletti rendelkezés alapján különböztette volna meg az egyes munkarendszereket. Ezt nevezi Navratil úr objektív kutatási módszernek. Elhallgatni a kapitalizmus számára kényes kérdéseket, elferdíteni a tényeket a kapitalizmus érdekében, ezek az »objektív«, a »pártatlanság« fő módszerei. (Mi volna, ha még »pártatlanok« sem volnának?)

Ezekután a tőke részletes elemzését kezdi el későbbi időpontra téve a harmadik termelőtényezőként megjelölt szervező munka tárgyalását. Abból indul ki, hogy a termelés eredményesebbé tételéhez »eszközökre és arra van szükség, hogy a munka anyaga nagyobb tömegben felhalmozottan álljon rendelkezésre.« A termelés nagyobb eredményét ilyenkor »az összegyűjtött és nagyobb mennyiségben alkalmazott munkaanyag, másszóval a készlet és a munkaeszközi közreműködésének köszönhetjük. A termelésnek ekként egy harmadik tényezőjét ismerjük meg. Ezt a tényezőt tőkének nevezzük. A tőke tehát a termelés anyagában és eszközeiben, illetve mindennek a tömegszerűségében rejlő sajátos termelőerő.«²⁵ A tőke tehát nem egyszerűen a termelőeszköz, hanem a termelőeszközökben rejlő sajátos termelőerő.

Most válik világossá, hová vezet a termelőeszközöknek tőkével való azonosítása, tőkeként való értelmezés. Abból indul ki, — ami egyébként helyes —, hogy a termelőeszközökkel végzett termelés eredményesebb, mint az azok nélkül végzett, és a nagyobb eredményt ilyenkor alkalmazott termelőeszközöknek köszönhetjük. A termelőeszközök pedig tőkék, tehát nagyobb eredmény a tőkének köszönhető. A helyes kiindulásból ehhez a helytelen következtetéshez lehet jutni. Még azt is továbbfejleszti Navratil és azt is bebizonyítja, hogy nincs is tulajdonképpen kizsákmányolás, hogy szó sem lehet kizsákmányolásról. A tőkés jövedelme nem egyszerűen abból származik, hogy tulajdonában tart egy termelőtényezőt, hanem abból, hogy egy különleges tulajdonsággal rendelkező, egy sajátos termelőerővel rendelkező termelőtényezőt tart birtokában. Ha ebből származik, nem származhat a munkások kizsákmányolásából. Így jut el Navratil úr a termelőeszközök tőkeként való értelmezéséből a kizsákmányolás tagadásához. Páratlan éleslátásával azt is észreveszi, hogy a tőkére a növekvő hozadékképesség jellemző. Mint mondja, tapasztalati tény, hogy ha a termelést kibővítjük, a termelőtényezőket nagyobb mértékben alkalmazzuk a hozadék bizonyos körülmények között a kiterjesztés mértékénél nagyobb arányban növekszik. »Tapasztalati tény az is... hogy ilyenkor a termelésnél a tőkének jelen kell lennie.« Navratil úr eddigi gondolatmenete alapján világos, hogy hozadék növekedése nem lehet a csökkenő hozadékképesség törvénye alatt álló munka eredménye. Félreérthetetlenül le is szögezi ezt: »A hozadéknak az a növekedése, amely ilyenkor előáll, magától értetődőleg nem vezethető vissza a termelésnél szereplő azokra a termelőtényezőkre, amelyeknek jellemző vonása gyanánt a csökkenő hozadékképességet ismertük meg. Tehát nem okozhatja a természet és nem okozhatja a testi munka sem. Csak a tőke és a vállalkozó munkája lehetnek azok, amelyek részéről a hozadék

²⁵ Navratil: Közgazdaságtan. I. 221. old.

növekedést előidéző hatás érvényesülhet.«²⁶ Ezért kellett hát minden áron a munka csökkenő hozadékát bizonyítani. Amivel ott meg lett rövidítve a munka, azt most itt megkapja a tőke. De honnan ered a termelőeszközök növekvő hozadékképessége? Mi állítja elő a termelőeszközöket? Az emberi munka. Ha termelőeszközöket növekvő hozadékképesség jellemzi, akkor ez nem származhat másból, mint az őt létrehozó munkából és nem is hozhatja más felszínre azt, mint az emberi munka. Teljes képtelenség hát azt állítani, hogy a munka, amely ezeket a termelőeszközöket létrehozta, a csökkenő hozadékképesség törvényének hatása alatt áll. De ha még el is fogadjuk mindazt, amit itt Navratil állít, még akkor sincs megcáfolva a kizsákmányolás. A termelőeszközök és a munka kapcsolata félreérthetetlenül megmutatkozik. Amiből az következik, hogy a termelőeszközök a munkások jogos tulajdonát kellene hogy képezzék és ha ezek mégis a tőkések tulajdonában vannak, az csak azt bizonyítja, hogy elsajátították jogos tulajdonosuktól, a munkásoktól. A jogtalan tulajdon, a jogtalan jövedelem tényét még így sem lehet megcáfolni. Semilyen szempontból sem fogadható el tehát Navratil tőkeelmélete. Egyetlen világos törekvés van csak az egész elméletben, mégpedig az a szándék, hogy a kizsákmányolás tényét leplezze, hogy a tőkések jövedelmét a tulajdonukban levő termelőtényező objektív tulajdonságából bizonyítsa. Ugyanakkor persze nagyhangon hirdeti az abszolút pártatlan tudományos szemléletet, a tőke vagyoni jogi felfogását képviselőkkel szemben, olyasvalamivel vádolva őket, amiről egyáltalán nem tehetnek, ti. hogy nem látják meg a tőkében a termelés tényezőjét. »A tudománynak — mondja — nem lehet feladata, hogy a vizsgálódás szemhatárát mesterségesen megszüktse. Amit látnom adatott, azt meg kell nézzem és ha tudom magyaráznom is kell«. Dicső szavak ezek a tudományosság védelmében, ami meg is hatna, ha nem derülne ki később, hogy mi húzódik meg valójában e nagyhangú dörgedelem mögött. A következőket olvashatjuk a tőkeelméletek végén: »...az immateriális és vagyoni jogi, másfelől a termelési tőkeelméleti felfogások szembeállítására kapcsán felmerül még a kérdés, hogy nyújt-e előnyt, ha a tőkét egészben vagy akár csak részben is eltüntetjük a termelés szemhatáráról.«²⁷ Ez világos beszéd. Nem arról van tehát szó, hogy tudományos-e, vagy nem, ez avagy az az elmélet, hanem hogy nyújt-e előnyt. Hogy milyen előnyről van szó, azt is megmondja az idézet további részében: »a szocializmusnak a magántulajdoni rend ellen intézett támadásával szemben semmiesetre sem. Mert a szocializmus támadásait saját szempontjából egész helyesen nem a tőkének a termelésénél, hanem éppen a jövedelem elosztásánál játszott szerepe ellen irányítja. Ha az immateriális elmélet a vagyon funkcióival ruházza fel a tőkét, márpedig ezt teszi, amikor csak nagy, főleg magántulajdoni megjelenési alakjában, tehát tőke név alatt a vagyon formájában szerepelteti, még védtelenebbül hagyja a tőkét e támadásokkal szemben.«²⁸ Azért tesz hát szemrehányást, mert a vagyoni jogi felfogás képviselői nem látják meg amit a tőke védelmében meg kellene látniuk. Ami a szocializmusra vonatkozó részét illeti a mondanivalónak a szocializmus azért nem intéz a tőkének a termelésnél betöltött szerepe

²⁶ Id. m. 225. old.

²⁷ Id. m. I. 337. old.

²⁸ Id. m. I. 238. old.

ellen támadást, mert nem is lát semmiféle tőkének tulajdonítható szerepet a termelésben.

A továbbiakban a tőke keletkezésének tárgyalása során elmondja a polgári közgazdaságtan jólismert meséjét a takarékosagságról, mint a tőke keletkezési módjáról? Hangsúlyozza, hogy nemcsak a nagy jövedelemből lehet takarékoskodni. »A feltétlenül kielégítést kívánó szükségletek határán túl igen messzemenően urai vagyunk annak, hogy milyen mértékben elégítsük ki szükségleteinket. Gondosabb megítéléssel könnyen tudatára juthatunk annak, hogy támadt szükségleteink egy jó része tulajdonképpen nem kíván okvetlenül kielégítést.«²⁹

A kapitalizmusban ez a gondos mérlegelési képesség ügylátszik csak a tőkéseknek adatott meg, mert nem igen van példa arra, hogy a munkások összegyűjtenének egy gyárra valót. A tőkések gondosan mérlegelik, hogy melyik szükségletük az, amely feltétlenül kielégítést kíván, a nem feltétlenül fontos szükségleteik kielégítéséről lemondanak és így könnyen összpórolnak egy-két gyárra valót. A munkás nem mérlegeli, hogy melyik szükséglete kíván feltétlenül kielégítést és melyik nem, hanem minden szükségletét kielégíti. Így hát nem lehet csodálkozni azon, hogy a munkások szegények maradnak. Később kifejti, hogy a takarékoság persze nem csupán ésszerűségi kérdés, hanem lelki adottság kérdése is. Ez némileg menti a munkásokat, mert hát arról igazán nem tehetnek szegények, hogy nem rendelkeznek a takarékoskodáshoz szükséges megfelelő lelkiállattal. Méltó folytatása ez az okoskodás a tőkeelméletnek. Ezen a tudományos okfejtésen már csak a szervező, a vállalkozói munkáról elmondottak tesznek túl. A tőkés vállalkozói munka »szükségességének« a bizonyításáról már beszéltünk, úgyhogy erre most nem térünk ki újra, csak a vállalkozói munkának a hozadékalakulására gyakorolt hatásáról elmondottakkal foglalkozunk. Az eddigiek alapján már egyáltalán nem lepődhetünk meg azon, hogy Navratil szerint *a vállalkozói munkát is valamiféle növekvő hozadékképesség jellemzi*. Addig persze már nem mer elmenni, hogy határozottan növekvő hozadékképességről beszéljen, csak valamiféle növekvő hozadékképességről beszél. Persze már ehhez is nagyfokú bátorságra van szükség. Éppen a munka kapcsán bizonyította be, hogy az a csökkenő hozadékképesség törvényének uralma alatt áll és ennek legfőbb bizonyítéka szerinte az, hogy ha a munkás erősebben kényszerül dolgozni, akkor elfárad.

Mint mondja az elfáradás fizikai ténye, olyan erős bizonyítéka a munka csökkenő hozadéknak, hogy további bizonyításra nincs is szükség. Arról is beszél Navratil, hogy a vállalkozói munka a munka egy válfaja. A munkáról elmondottaknak vonatkozni kellene a szervezőmunkára, a vállalkozói munkára is. A vállalkozó talán olyan csodálatos képességekkel rendelkezik, hogy bármilyen erősen kényszerül dolgozni, nem fárad el? Navratil úr ezt akarja itt bebizonyítani. Ez persze képtelen állítás, amit egyetlen logikusan gondolkodó ember sem fogad el. Persze, ha a vállalkozói munkára is érvényesítené a csökkenő munkahozadék törvényét, akkor sem tudná megmagyarázni miért nagyobb a tőkés vállalkozó részesedése a termelés eredményéből, mint a munkásé. Inkább feláldozza a logikát, semhogy a tőkés érdekeket megsértse.

A termelőtényezők elemzése után *összegezi az elmondottakat*. Ismételten megállapítja, hogy a *földet és munkát csökkenő, a tőkét és a vállalkozói*

²⁹ Id. m. I. 243. old.

munkát növekvő hozadékképesség jellemzi. Ez határozza meg a termelés eredményében való részesedésünket, azaz jövedelmünket is. A Jövedelem című fejezetben leszögezi: »a hozadék tárgyi, a jövedelem alanyi szempontból vett megállapítás. Tárgyi szempontból hozadéknak nevezzük azt, amit alanyi szempontból jövedelemnek mondunk.«³⁰ A hozadék és a jövedelem tehát csak a szemlélet módja tekintetében különböznek egymástól. A földbirtokos, a munkás és a tőkés jövedelmét a birtokában levő termelőtényezők hozadékával egyenlő. A földbirtokos jövedelme tehát a birtokában levő termelőtényező a föld hozadékával, a munkás jövedelme a munka hozadékával, a vállalkozó jövedelme a vállalkozói munka hozadékával, a tőkés jövedelme a tőke hozadékával egyenlő. A lehető legképtelenebb állítás ez. Hogy mennyire képtelen, az világosan kiderül, ha a földbirtokos jövedelmére a járadékra gondolunk. Hogyan lehet a járadék egyenlő a föld hozadékával? Navratil úrra várná a feladat, hogy ezt megmagyarázza, de ezt nem teszi meg és így teljesen tanácstalanul állunk szemben ezzel a problémával. Egy dolog világos csak a hozadék és a jövedelem azonosításából az, hogy a használati értéket és az értéket összekeveri egymással. Az ugyanis igaz, hogy a felsorolt termelőtényezők hozzájárulnak a termék létrehozásához, de a használati érték létrehozásához. A használati érték a természet, a munka és a termelőeszközök -- termelőeszközök és nem a tőke -- közreműködésével áll elő. Értéket viszont csak a munka hoz létre, és így a jövedelmek is, amelyek értékreszek, csak a munka által jöhetnek létre. A különböző termelőtényezők bármennyivel is növelik a használati értéket, ebből még nem következik az érték és így a jövedelmek növekedése sem. Jövedelmekre csak az érték osztható fel. Csak abban az esetben osztható fel jövedelmekre a termelőtényezők által létrehozott használati érték, ha az értéket a hasznossággal a használati értékkel azonosítjuk. Ez az azonosítás persze helytelen, hiszen a kettő különbözik egymástól, de ebben az esetben a hozadék azonos jövedelemmel, a használati érték felosztható jövedelmekre. Navratil a használati értéket és értéket azonosítja egymással. Szerinte az értéket az határozza meg, hogy: »minél nagyobb élvezetet okoz az illető jószág használata, illetve minél nagyobb szükséglettől szabadulnak meg a mondott jószág útján.«³¹ A használati érték és érték azonosítása nem oldja meg persze a problémát — eltekintve most az azonosítás helytelenségétől — ugyanis, ha együttes közreműködés eredménye is az érték, a termelőtényezőknek nem határozható meg pontosan hogy mennyi az egyes termelőtényezőknek betudható rész, tehát mennyi az a jövedelem, amelyre igényt tarthatnak a termelőtényezők tulajdonosai. A hozadékalakulás törvényszerűségének megállapítása sem jelent megoldást. Navratil nyilvánvalóan a meglévő jövedelemmegoszlásból következtetett visszafele a hozadékalakulás törvényszerűségeire, a jövedelmek meglévő különbségeiből vonja le a hozadékalakulás törvényét, majd egy fordulattal visszakövetkeztetve, a hozadékalakulás törvényével magyarázza a jövedelmek eltérését.

Mi a magyarázata a jövedelmek eltérő alakulásának? A hozadékalakulás Navratil által megállapított törvénye. És mi a bizonyítéka annak, hogy a hozadék valóban ezek szerint a törvények szerint alakul? Egyetlen bizonyítéka ennek a jövedelemnek eltérése a valóságban. A jövedelmek alakulása tehát

³⁰ Navratil Ákos: Közgazdaságtan. I. 97. old.

³¹ Navratil Ákos: Közgazdaságtan. I. 97. old.

a hozadékalakulás törvényében leli magyarázatát, a hozadékalakulás törvényének helyességét pedig a pövedelmek eltérő alakulása bizonyítja. Ezt bizonyítja itt nekünk Navratil úr.

III.

Így fest a közgazdaságtani kutatás, ha azt az »objektivitás« jegyében végzik. Nem kell különösebb éleslátás ahhoz, hogy fölfedezzük ennek az elméletnek apologetikus jellegét, helyesebben különös vakság kellene ahhoz, hogy valóban »objektívnak«, »pártatlannak« ismerjük el ezt az elméletet. Minden sorából kiviláglik az a görcsös törekvés, hogy eltüntesse a kizsákmányolást, megvédelmezze a tőkét minden támadással szemben még akkor is, ha az elmélet a logikának és a tényeknek is ellent mond. Álarc csak az objektivitás, amely elakarja takarni a tulságosan rút belsőt, amely azonban még az álarcon keresztül is kiviláglik, s kissé mélyebb vizsgálat után pedig teljesen világossá válik. Mennyivel erkölcsösebb a marxizmus eljárása, amely nem tartja rejtgetendőnek a pártosságot, nem akarja félrevezetni az embereket az objektivitás hangoztatásával, hanem nyíltan megmondja, hogy pártos, hogy a munkásosztály érdekeit képviseli. A marxizmus tagadja még a lehetőségét is az objektivitásnak, a pártatlanságnak különösen a társadalomtudományokban. Már maga az, hogy az objektivitásra való törekvés abban az időben vetődik fel, amikor az osztályharc fenyegető formákat ölt, az ellenkezőjét bizonyítja a pártatlanságnak. Ha más tény nem állna rendelkezésre, ez elegendő volna ahhoz, hogy elgondolkozzunk az objektivitáson. A polgári közgazdaságtan szerencsére több ténnyel szolgál, amelyek alapján egyértelműen felismerhetjük nagyon is pártos állásfoglalását. Abból persze, hogy pártos, még nem következik, hogy tudományos is lenne. Azt mondottuk a bevezetőben, hogy marxizmus azt hirdeti, hogy a pártosság alapján állva lehet egyedül tudományos értékű művet alkotni, de csak akkor, ha a haladó osztály érdekében pártos az elmélet. A polgári közgazdaságtan klasszikusai sohasem beszélték objektivitásról, pártatlanságról. Nyíltan hangoztatták, hogy a burzsoázia érdekeit képviselik. Ebből a szempontból nem különböznek a polgári közgazdaságtan későbbi képviselőitől. Döntő különbség azonban az, hogy míg a polgári közgazdaságtan klasszikusainak idején a burzsoázia haladó osztály — az ennek az osztálynak érdekeit szolgáló közgazdasági elméletek éppen, mert a haladó osztály érdekeinek képviseletéről van szó tudományosak —, a vulgáris közgazdászok idejében a burzsoázia már önmagát túlélt, a haladást gátló osztály és így most már az ennek az osztálynak érdekeit szolgáló elmélet szükségképpen csak a valóságot, a tényeket meghamisító, mindenképpen tudománytalan elmélet lehet. Világos tehát, hogy önmagában a pártosság nem biztosíték a tudományosságra, hanem csak ha a haladó osztály érdekeinek képviseletéről van szó. Persze az is világos, hogy a pártosság még ha a haladó osztály pártos képviseletéről van is szó, önmagában nem tesz egy elméletet tudományossá, de ez megfelelő alap ahhoz, hogy tudományos értékű elméletet lehessen alkotni, míg a »pártatlanság«, az »objektivitás« összeegyeztethetetlen a tudományossággal különösen a társadalomtudományok körében. Az »objek-

tivitás» és a tudományosság egymást kizáró elemek. Ahogyan egyre jobban a tőke érdekeinek védelmére alakítja át a polgári közgazdaságtan elméletét, úgy veszíti el minden tudományos jellegét. Ez világosan látszik Navratil Akos elméleti »fejlődéséből« is, amelyet itt vázlatosan nyomom kísértünk.

Szeged, 1959 március hó

АКОШ НАВРАТИЛ И «ОБЪЕКТИВНОСТЬ» БУРЖУАЗНОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЭКОНОМИИ

Ассистент Ласло Мухи

Любимый приём вульгарной буржуазной политэкономии — утверждение «объективности», беспристрастия. Цель статьи открыть действительность, скрывающуюся под личиной «объективности» путём разбора политэкономических взглядов буржуазного экономиста — Акоша Навратила.

Акош Навратил (1875—) — признанный венгерский представитель буржуазной политэкономии. Он является профессором политэкономии и финансовых дел на юридическом факультете в университете Петр Пазмань в Будапеште. Он писал несколько теоретических и практических политэкономических произведений. В 1933 г. вышло в свет его двухтомное произведение «Политическая экономия» которое Академия Наук Венгрии наградило премией Chorin. (Это произведение является предметом критики этой статьи).

Первая часть статьи излагает взгляды Акоша Навратила перед созданием «Политэкономии», когда автор ещё отрицал тройственность производительных факторов. Он подчеркивает важность политэкономической роли труда. Его апологетические предначертания являются уже тогда очевидными, поскольку он привлекает и капиталистическую деятельность к понятию труда и считает доход капиталиста вознаграждением выполненной работы. В произведении «Политэкономия» он утверждает теорию производительных факторов. Его основу составляет теория производительных факторов Say с той разницей, что он считает и предпринимательскую работу особым производительным фактором. Статья подробно анализирует отдельные производственные факторы на основе критики Маркса о теории Say. То, что означает в определенном отношении что-нибудь новое, это — установление законов оформления выручки. С Этим он попытается объяснить различные оформления доходов. Устанавливает, что земля, труд, стоят под законом уменьшающейся способности дохода — а предпринимательская работа, капитал — под законом растущей способности дохода. По этому складывается и их доход.

Значит, по его мнению различие доходов определяется строго законами.

Статья критикует правильность законов образования доходов, смещение стоимости и потребительной стоимости, проявляющихся в отождествлении дохода и выручки.

Дальнейшая часть статьи включает в себе несколько наглядных примеров отражающих апологетичные цели, скрывающиеся под личиной «объективности».

AKOS NAVRATIL UND DIE »OBJEKTIVITÄT DER BÜRGERLICHEN ÖKONOMIK. VOM ASSISTENTEN: LADISLAUS K. MUHI

Ein beliebter Trick der bürgerlichen Wirtschaftslehre ist die Betonung der »Objektivität«, der Unparteilichkeit. Das Ziel des Aufsatzes ist durch die Analyse der ökonomischen Ansichten des bürgerlichen Ökonomen, Akos Navratil, die sich hinter der Maske der Objektivität versteckende Realität aufzudecken.

Akos Navratil (1875—1952) ist ein anerkannter Vertreter der bürgerlichen Ökonomik in Ungarn. Er ist der Professor der Ökonomik und der Finanz an der rechtswissenschaftlichen Fakultät der Universität Pázmány Péter. Er schrieb zahlreiche theoretische und praktische, ökonomische Werke. Seine in 1933

erschienene »Ökonomik« in zwei Bänden, die auch diese Abhandlung zur Objekt ihrer Kritik gewählt, hat, wurde von der Ungarischen Akademie der Wissenschaften mit dem Chorin-Preis ausgezeichnet.

Der erste Teil des Aufsatzes macht Ákos Navratils Ansichten vor dem Erscheinen der »Ökonomik« bekannt, als der Verfasser sich noch den Verneiner der Ansicht nannte, welche die Dreiheit der Produktionsfaktoren verkündete. Er betont die Wichtigkeit der ökonomischen Rolle der Arbeit.

Seine apologetischen Zielsetzungen sind schon damals offenbar, insofern er auch die kapitalistische Tätigkeit in den Begriff der Arbeit hineinbezieht und das Einkommen des Kapitalisten für den Lohn der geleisteten Arbeit hält. In seiner »Ökonomik« vertritt er schon die Theorie der Produktionsfaktoren. Den Grund dazu bildet die Theorie von Say über die Produktionsfaktoren, jedoch mit dem Unterschied, dass er auch die Unternehmungsarbeit als besonderen Produktionsfaktoren figurieren lässt.

Der Aufsatz analysiert eingehend auf Grund der Kritik von Marx über die Theorie von Say die einzelnen Produktionsfaktoren. Seine Ansichten bedeuten nichts neues im Vergleich mit Says Ansichten.

Was in gewissem Sinn Neues bedeutet, das ist die Feststellung der Gesetze der Ertragsgestaltung. Damit versucht er eine Erklärung für die verschiedene Gestaltung der Einkommen zu geben. Er stellt fest, dass die Erde und die Arbeit unter dem Gesetz der abnehmenden Ertragskapazität, die Unternehmungsarbeit und das Kapital unter dem Gesetz der zunehmenden Ertragskapazität stehen. Danach gestaltet sich auch ihr Einkommen. Nach ihm also wird die Abweichung der Einkommen streng von Gesetzen bestimmt.

Der Aufsatz kritisiert die Richtigkeit der Gesetze der Ertragsgestaltung und die Verwechslung der sich in der Gleichsetzung des Ertrags und des Einkommens zeigenden Gebrauchswertes und Wertes.

Der weitere Teil enthält einige anschauliche Beispiele, welche die sich hinter der Maske der Objektivität versteckenden apologetischen Ziele spiegeln.

ÁKOS NAVRATIL ET L'OBJECTIVISME DE L'ÉCONOMIE POLITIQUE BOURGEOISE. PAR L'ASSISTANT: LADISLAS K. MUHI

L'affirmation insistante de l'impartialité, »l'objectivisme«, est un truc préféré de l'économie politique vulgaire. Le but de l'ouvrage est de découvrir par l'analyse des avis économiques de l'économiste bourgeois Ákos Navratil la réalité qui se cache, derrière le masque de l'objectivisme.

Ákos Navratil (1875—1952) est le représentant reconnu de l'économie politique en Hongrie. Il est le professeur de l'économie politique et de la finance de la faculté de droit à l'université Pázmány Péter de Budapest. Il a écrit de nombreux oeuvres économiques théorétiques et pratiques. Son oeuvre en deux volumes, »L'économie politique«, parue en 1933 et que cet article a choisie pour objet de sa critique, fut décernée par l'Académie Hongroise des Sciences par le prix Chorin.

La première partie de l'article fait connaître les avis d'Ákos Navratil avant l'apparition de son »Économie politique«, quand l'auteur se déclara encore le dénegateur de l'opinion sur la trinité des facteurs de la production. Il souligne l'importance du rôle économique du travail. Ses buts apologetiques sont déjà dans ce temps-là évidents, en tant qu'il englobe l'activité capitaliste aussi dans la notion du travail et il regarde le revenu du capitaliste comme la rémunération du travail accompli.

Dans son oeuvre »L'économie politique« il professe déjà la théorie des facteurs de production. La théorie des facteurs de production de Say forme sa base, toutefois avec la différence qu'il fait figurer le travail d'entrepreneur aussi comme facteur de production spécial. L'ouvrage analyse en détail les différents facteurs de production sur la base de la critique de Marx sur la théorie de Say. Ses avis n'apportent rien de nouveau en comparaison des avis de Say.

Ce qui dans un certain sens signifie de nouveau c'est la constatation des lois du rendement. Par cela il essaye de donner l'explication des lois de la forma-

tion différente des revenus. Il constate que la terre et le travail se trouvent sous la loi de la capacité de rendement croissante. D'après cela se forme aussi leur revenu. Selon lui la divergence des revenus est sévèrement déterminée par des lois.

L'article critique la justesse des lois de la formation des rendements et le mélange de la valeur d'usage et de la valeur que se présente dans l'identification du rendement et du revenu.

Les autres parties de l'ouvrage contiennent quelques exemples frappants qui reflètent les buts apologétiques se cachant derrière le masque de l'objectivisme.